

ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КОНЦЕПТІВ «МІСТО», «ПРОСТІР», «КРЕАТИВНІСТЬ»: ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОГО ГОРОДЯНИНА

THE DIALECTICS OF THE INTERCONNECTION OF THE CONCEPTS «CITY», «SPACE», AND «CREATIVITY»: FORMING THE VALUE ORIENTATIONS OF THE MODERN CITIZEN

У статті обґрунтовується необхідність аналізу міста через історико-філософське трактування концепту «місто». Автори розглядають місто як універсальну культурну категорію, що включена в буття культури, в її онтологічну основу, у сферу людської ментальності, в соціально-психологічні настанови, естетичну образність городянина. Доведено, що концепт «місто» має екзистенціальну значущість, оскільки розуміння категорії «цінність» перебуває у взаємозв'язку з вивченням соціальних аспектів людського буття, з міським середовищем. Категорія простору аналізується в теорії філософів різних епох. Соціальний простір розглядається у контексті міста, при цьому концепт «простір» аналізується з позиції його існування як реального місця на території міського поселення. Показано, що простір виступає онтологічним базисом для існування штучного конструювання міського середовища, однією з форм якого є креативні простори. Креативний простір міського поселення розглядається як доступний публічний простір, організація якого забезпечує свободу вибору, це і початок, і завершення процесу творчого самовираження городянина, тобто база формування ціннісних орієнтацій городянина. Спираючись на численні праці філософів і соціологів, розглядається креативність як чинник розвитку міста, а також вплив міського простору на творчу активність городян. Показано, як креативність формує і перетворює міський простір. Розглядається взаємозв'язок філософського та урбанологічного розуміння креативності сучасного городянина. Розглядаються сучасні інновації трактування креативності з точки зору натуралістичної філософії, яка підкреслює, що людська креативність є результатом складної, динамічної взаємодії між біологією та культурою. Показано, що у третьому тисячолітті існує новий феномен: здатність людини маніпулювати процесом еволюції за допомогою нанотехнологій і генетичної інженерії. Розглядаються нові форми життя і штучний інтелект як частини еволюції, що відбувається, напрямком якої задає людська креативність.

Ключові слова: концепт, місто, простір, креативність, творчий потенціал городянина.

The article substantiates the need to analyse the city through the historical and philosophical interpretation of the concept. The authors consider the 'city' as a universal cultural category that is included in the existence of culture, in its ontological basis, in the sphere of human mentality, in socio-psychological attitudes, and in the aesthetic imagery of a city dweller. It is proved that the concept of 'city' has existential significance, since the understanding of the category of 'value' is interconnected with the study of social aspects of human existence, with the urban environment. The category of space is analysed in the theory of philosophers of different eras. The social space is considered in the context of the city, and the concept of 'space' is analysed from the point of view of its existence as a real place in the territory of an urban settlement. It is shown that space is the ontological basis for the existence of artificial construction of the urban environment, one of the forms of which is creative spaces. The creative space of an urban settlement is considered as an accessible public space, the organisation of which ensures freedom of choice, it is both the beginning and the end of the process of creative expression of a citizen, that is, the basis for the formation of value orientations of a citizen. Drawing on numerous works by philosophers and sociologists, the article examines creativity as a factor of urban development, as well as the impact of urban space on the creative activity of citizens. It shows how creativity shapes and transforms urban space. The interrelation of philosophical and urban understanding of creativity of a modern citizen is considered. Modern innovations in the interpretation of creativity from the point of view of naturalistic philosophy, which emphasises that human creativity is the result of a complex, dynamic interaction between biology and culture, are considered. The article shows that in the third millennium there is a new phenomenon: the ability of humans to manipulate the process of evolution with the help of nanotechnology and genetic engineering. New forms of life and artificial intelligence are considered as part of the ongoing evolution, the direction of which is set by human creativity.

Key words: concept, city, space, creativity, creative potential of a citizen.

УДК 316.334.56

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.2>

Радіонова Л.О.

к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії і політології
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова

Козирева Н.В.

к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії і політології
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова

Актуальність дослідження міського простору, його впливу на формування ціннісних орієнтацій городянина визначена як науко-

во-теоретичними, так і практичними чинниками. Науково-теоретичний аспект зумовлений змінами, що відбулися в перебігу так званої

«урбаністичної революції», для якої характерна орієнтація на «просторовий поворот», представники найрізноманітніших дисциплін дедалі частіше почали говорити про те, що простір має значення для розуміння безлічі соціальних і культурних феноменів. Інакше кажучи, місто – це сенс простору, безперервно конституційованого спільною діяльністю мешканців міста.

Практичний чинник пов'язаний із розумінням того, що дедалі більшої значущості останнім часом набувають дослідження прикладного характеру, спрямовані на вивчення і розв'язання нагальних проблем, характерних для конкретних міст і тут головний тренд – формування креативності сучасного міста. Для розв'язання цих проблем необхідно мати цілісне бачення міського простору, що передбачає знання його генезису та ключових процесів розвитку. Соціально-філософський підхід дає змогу осмислити сучасний стан міста і побачити подальші його перспективи. Концепт «місто» становить особливий інтерес для цього дослідження, оскільки, говорячи про сучасне суспільство або людину, найчастіше мають на увазі міське суспільство і людину, яка проживає в місті.

Звідси **мета цієї статті** пов'язана, по-перше, з виробленням термінологічного консенсусу у визначенні «концепту», а, по-друге, з аналізом концепту «місто» у взаємозв'язку з креативним міським простором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціально-філософська рефлексія з приводу міста, взаємодії міста і городянина бере свій початок в Античності і є однією зі стрижневих ліній у соціальній філософії аж до наших днів. Це праці М. Вебера, Г. Зіммеля, Ф. Тьоніса, Р. Е. Парка, Л. Вірта, В. Беньяміна, Дж. Джекобс, А. Лефевра, М. Кастельса, С. Сассен, Р. Ольденбурга, Я. Гейла, Р. Сеннетта, Ш. Зукинта ітн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-філософське дослідження проблем формування креативних просторів міста потребує використання низки методологічних засад аналізу цінностей загалом, а також впливу соціального середовища міста на розвиток городянина. Необхідно розпочати з концептуалізації поняття «місто». Звісно, концепт міста як концентроване вираження реальної історії його розвитку у свідомості людини у формі системи образів, асоціацій, поняттєво-логічного осмислення має вкрай суперечливий характер, і його ціннісна значущість залежить від цілком конкретних соціально-історичних умов буття людини. На наш погляд, концепт «місто» є універсальною культурною категорією, включеною як у буття культури, в її онтологічне підґрунтя, так і у сферу людської ментальності, соціально-психологічні установки, естетичну образність [1]. Ця характе-

ристика міста як концепту культури є постійною для різних етапів його розвитку.

У Середньовіччі під концепцією розуміли акти «схоплювання» речі в розумі суб'єкта, що припускає єдність задуму і його здійснення у творінні. Концепти пов'язані не формами розуму, вони є похідним розуму, який здатний творчо відтворювати або збирати смисли і помисли як універсальне, що є зв'язком речей і промов, і який містить у собі розум як свою частину. Концепт, таким чином, не тотожний поняттю, а концепція не тотожна теорії, оскільки не є об'єктивною єдністю понять.

Делез і Гваттарі стверджують, що всі філософи – від Платона до Анрі Бергсона, включаючи Гегеля та Людвіга Фейєрбаха – створювали концепти. Вони визначають концепт як не просто об'єктивну єдність різних аспектів предмета поняття, а як щось, що пов'язане із суб'єктом та мовленням. Концепт спрямований на інше, відсилає до проблем, без яких він не має сенсу, і належить до світу можливого. Таким чином, концепт належить до філософії [2]. Концепт – це точка перетину своїх складових. У цьому сенсі концепт «місто» має екзистенціальну значущість, і набуття його смислу здійснюється в перебігу діалогу городянина з культурою і загалом із міською спільнотою.

У соціальній філософії розуміння категорії «цінність» перебуває у взаємозв'язку з вивченням соціальних аспектів людського буття. Для формування ціннісних орієнтацій сучасного городянина важливим є чинник його оточення, тобто міське середовище, зокрема й креативні простори міста. Тут важлива діалектика взаємозв'язку концептів «місто», «простір» і «креативність», бо вони формують модель креативного простору міського поселення. Останній ми розглядаємо як доступний публічний простір, організація якого забезпечує свободу вибору, це і початок, і завершення процесу творчого самовираження городянина. Креативний простір міста – це множинність доступних форматів комунікації та перетворення самого простору [3, с. 158–160].

Отже, простір виступає онтологічним базисом для існування штучного конструювання міського середовища, однією з форм якого є креативні простори. Оскільки вчення про простір являє собою одну з головних складових онтології, розуміння і трактування поняття простору у філософській думці різних епох перебуває в тісному взаємозв'язку з основними онтологічними теоріями і поглядами, а також трактуванням категорії буття. Філософська категорія простору та її еволюційні трансформації в соціально-філософській думці вирізняється великою розмаїтістю гіпотез, інтерпретацій і дискусій, які точаться навколо неї. Судження і теорії філософів різ-

них епох, що характеризують і описують категорію простору, відображають властиву тому чи іншому часу систему поглядів, світогляду. З точки зору античних атомістів, навколишній світ складається з двох видів матеріальних частинок – атомів і (порожнього) простору. Демокрит вважав, що існує порожнеча – час і вмістище – простір [4, с. 48]. Для греків простір був існуючим (реальним) місцем, середовищем існування.

Р. Декарт ототожнював матерію з протяжністю, або простором. У дослідженнях Р. Декартом було зроблено висновки про те, що світовий простір (матерія) безмежний, однорідний, не має порожнечі і є нескінченно подільним [5, с. 314]. На думку Г. В. Лейбніца, простір є «добре фундованим явищем» [5, с. 383], а І. Кант у «Критиці чистого розуму» характеризував простір як одну з форм усіх явищ зовнішніх органів чуття, як якусь формальну властивість сприйняття навколишнього світу, що уможливорює зовнішні наочні уявлення людини [5, с. 786–788]. У роботах Г. В. Ф. Гегеля простежується ідея про те, що простір є результатом саморозвитку й абсолютної ідеї. І. Кант довів емпіричну реальність простору, його апріорність стосовно досвіду, а також його трансцендентальну ідеальність – «він є ніщо, поки ми забуваємо про суб'єктивне походження всякого досвіду і вважаємо простір тим, що лежить в основі речей у собі» [5, с. 787].

Концепція І. Канта близька до поглядів суб'єктивно-ідеалістичної філософії, яка розглядає простір як суб'єктивні форми впорядкування людських відчуттів. І. Кант стверджував, що простір – це чиста форма будь-якого чуттєвого наочного уявлення, простір не є властивістю речей, а призначений для будь-якого досвіду, є формою чуттєвого споглядання, що дає змогу нам групувати сприйняття. На думку І. Канта, відчуття і сприйняття індивіда впорядковані в просторі, але з огляду на цей висновок не може бути впевненості в просторовому впорядкуванні реальних тіл. Сприйняття людиною впорядкованості речей і подій у просторі неможливо перенести, «спроєкувати» на дійсність. Виходячи з концепції, запропонованої І. Кантом, ми доходимо висновку, що простір є суб'єктивною схемою, яка не є ні відношенням між наявними речами, ні субстанцією, у якій вони існують (розташовуються). Таким чином, виходячи зі змісту концепції І. Канта, об'єктивне існування простору заперечується.

У ХХ столітті завдяки зусиллям філософів, культурологів і антропологів, а пізніше феноменологів концепт простору посів базові позиції практично у всіх галузях гуманітарного знання, виступаючи майданчиком для формування соціальної реальності. Ми розглядаємо концепт «простір» з позиції його існування як реального місця на території міського посе-

лення з метою вивчення його креативного потенціалу як бази формування ціннісних орієнтацій городянина.

Ідея креативності у філософії впродовж тривалого періоду полягала в тому, що творчий (креативний) потенціал – божественний подарунок, і небагатьох людей наділено творчим потенціалом вищою силою. Достатньо згадати ідею креціонізму, яка домінувала у філософії середньовіччя. Ідея креативності трансформувалася в рамках виникнення таких напрямів західної філософії як прагматизм, інструменталізм, операціоналізм. Так, у працях Дж. Дьюї простежується ідея про те, що випадки винахідництва (як форми прояву креативності) є доволі рідкісними та їхнє виникнення пов'язане зі стресом, спричиненим надзвичайною ситуацією. Ситуацією, коли «потреби виробництва, що постійно зростає, породжують нові проблеми, які потребують розв'язання» [6].

Інший підхід до трактування креативності та творчого потенціалу був представлений у роботах Едмунда Гуссерля, Альфреда Норт Вайтгеда, які віддавали досвіду головну роль у творчому процесі. На думку Вайтгеда процес творчості є формою єдності універсуму «... слово “потенційність” говорить про пасивну здатність, слово «реальнее» – про творчу активність... Ця базисна ситуація, актуальний світ, первинна фаза або реальна потенційність загалом активна і має внутрішню креативність, проте її частинами є пасивні об'єкти, що черпають свою активність із креативного цілого. Креативність є актуалізація потенційності, а процес актуалізації – це і є подія досвіду. Таким чином, об'єкти, що розглядаються самі по собі, пасивні, проте розглянуті в сукупності, вони виявляються носіями креативності, що рухає світ [7].

В епоху постмодернізму творчістю визнавали відкриття чогось уже наявного. При цьому досвід усе ж таки становив основу творчості у науці, так само як і у філософії чи мистецтві, присутня і творчість. Жодна творчість неможлива без досвіду. При розгляді концепту креативності в контексті розуміння сучасного міста необхідно виокремити дві особливості, притаманні цьому феномену. По-перше, креативне мислення автономне, тобто воно не керується якоюсь нерухомою силою або зовнішнім агентом, а повністю самоспрямоване. По-друге, результатом креативного мислення є створення нової форми (як фізичної, так і ментальної).

Психолог А. Маслоу виділяв такі основні риси творчої людини: мимовільність, виразність, легкість тощо. А. Маслоу стверджував, що творча людина – здорова людина, яка самореалізовується. Для А. Маслоу креативність є засобом реалізації потенціалу особистості (самоактуалізації) і характеризується

такими рисами, як прийняття себе та свобода духу. Крім наявних підходів, у сучасний час за кордоном активно розвивається концепція британського філософа Е. де Боно. Створена ним концепція нестандартного мислення використовує формальні методи для опису творчого мислення. У своїх дослідженнях Е. де Боно займався аналізом дійсної та можливої поведінки систем, що самоорганізуються, з метою отримати уявлення про природу виникнення творчості (креативності). Загалом у працях сучасних західних дослідників спостерігається перехід від традиційного розуміння творчості та співвіднесення креативності, як риси, що притаманна сучасній людині, зі сферами управління, економікою та політикою.

Автор теорії креативного класу Р. Флорида вважає, що креативність як здатність створювати значущі нові форми в сучасному світі є основним джерелом конкурентної переваги особистості. Так, Р. Флорида пише: «Рушійною силою стала саме людська креативність, яка відіграє ключову роль в економіці та суспільстві [8]. Виходячи з цього, на думку Р. Флориди креативності притаманні такі категорії як: новизна, цінність, непередбачуваність, а також раціоналізація.

Урбаніст Ч. Лендрі під креативністю розуміє здатність (можливість) створювати продукт, що має новизну, задовольняє існуючу в суспільстві потребу і відповідає духу часу. На думку автора, креативність нерозривно пов'язана як із пошуками нового (розробленням інновацій), так і з пошуком нового застосування вже наявним речам (теоріям) [9].

Одним із сучасних інноваційних трактувань креативності у XXI столітті є розгляд креативності з точки зору натуралістичної філософії, тобто по суті розуміння креативності як результату тих змін, які мають місце всередині молекули ДНК. Сьогодні ця натуралістична позиція найкраще представлена роботами Р. Докінза з Оксфордського університету та Д. Деннета з Університету Вільяма Говарда Тафта, які вивчають творчу роботу людського мозку, що розвивається. Вчені вважають, що людська креативність є результатом складної, динамічної взаємодії між біологією та культурою [10].

У третьому тисячолітті розглядають новий феномен: здатність людини дедалі більше маніпулювати процесом еволюції за допомогою нанотехнологій і генетичної інженерії. У XXI столітті нові форми життя і штучний інтелект є частинами органічної еволюції, що відбувається, напрямок якої задає людська креативність.

Ми вважаємо, що міські креативні простори виступають найбільш значущими майданчиками реалізації креативного (творчого) потенціалу городянина і потенційними джерелами формування його ціннісних орієнтацій. Меш-

канці різних типів міст мають нерівний доступ до розміщених у просторі поселення соціокультурних можливостей. Доступність є ключовим чинником, що впливає на вибір мешканцями життєвих цінностей. Рівень креативного розвитку міського соціуму (існування на його території креативних просторів) є сприятливою умовою для розвитку особистості городянина і плідним середовищем для формування її ціннісних орієнтацій.

Що є первинним: соціальне середовище створює умови для розвитку та формування в городянина відповідних ціннісних орієнтацій чи він силою свого інтелекту створює середовище, здатне сприймати ціннісні новації? Подібне питання не раз ставилося в соціально-філософських дослідженнях, різні філософські напрями мають різні підходи до його розв'язання і нерідко суттєво відрізняються один від одного. На сьогодні можна констатувати, що всі підходи поділяються на два: сингуляризм («соціальний атомізм») та універсалізм. За сингуляризму за основу береться людина, її творче начало і з неї виводять усі характеристики та настанови суспільства. Цього напрямку чи іншою мірою дотримувалися Т. Гоббс, Г. Зіммель, Г. Тард та інші. В універсалізмі, характерному для Аристотеля, Г. В. Ф. Гегеля, І. Канта та інших філософів визначальним початком є суспільство і соціальне середовище, яке воно створює та підтримує, особистість у цьому разі детермінується суспільним оточенням. Щодо взаємовпливу соціального середовища, цінностей особистості та можливостей її самореалізації класичною є теорія Дж. Локка, яка стверджує, що від народження всі люди володіють приблизно однаковими здібностями та уявленнями. Відсутність вроджених здібностей не виключає наявності у людини спадкових схильностей до якогось роду діяльності. Дж. Локк також зазначає, що вроджені задатки потребують активного розвитку для перетворення на здібності. Таким чином, ефективне формування ціннісних орієнтацій людини починається з етапу народження. Формування системи ціннісних орієнтацій потребує накопичення досвіду. Дж. Локк визначає основою пізнання і розвитку людини життєвий досвід, отримуючи який особистість удосконалює свої знання, навички та вміння [5, с. 458]. Необхідні умови для накопичення досвіду та формування ціннісних орієнтацій особистості може надавати соціальне середовище.

Висновки. Таким чином, формування соціальним середовищем особистості з традиційною системою ціннісних орієнтацій має високу цінність з позиції прогресивного розвитку суспільства. Саме вплив на формування в особистості свідомого прагнення до творчої активності є найважчим завданням, яке може

бути вирішене шляхом змін у соціальному середовищі. Роль креативного середовища міста полягає у формуванні усвідомленого бажання і постійного прагнення особистості до результативної діяльності. Відповідно до цього методологічного підґрунтя діяльність і поведінка індивіда виступають як визначальні чинники, що зв'язують інші елементи соціального середовища міста в єдину цілісність.

Насамкінець зазначимо, що у XXI столітті індустріальна економіка, високотехнологічне виробництво та природні ресурси вже не виступають достатньою підставою для успішного розвитку міста, соціуму й особистості, тому розуміння креативного потенціалу міського простору як творчого ресурсу, що надає змогу продукувати нові форми людського життя, змінювати й корегувати соціальну реальність, формувати суспільні тенденції й напрямки, впливати на цінності та ціннісні орієнтації особистості, стає реальністю, без якої неможливо досягнути успіху в розвитку міста, соціуму й особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Радіонова Л. О., Козирева Н. В. Місто в історико-філософському контексті / *Актуальні питання у сучасній науці*. Випуск № 3(21) 2024. С. 1192–1204. <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/view/219>
2. Gilles Deleuze, Félix Guattari. Qu'est-ce que la philosophie? URL: <https://www.librairie-gallimard.com/>

[livre/9782707345363-qu-est-ce-que-la-philosophie-gilles-deleuze-felix-guattari/](https://www.librairie-gallimard.com/livre/9782707345363-qu-est-ce-que-la-philosophie-gilles-deleuze-felix-guattari/)

3. Радіонова Л. О. URBAN SPACE – ексклюзивна креативність українських міст // *Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., «Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток»* – Харків: ХНУБА, 2020. 567 с.
4. Реале Джованні, Антісері Даріо. Західна філософія від витоків до наших днів. Античність. Мілан-Рим, 1994. 185 с.
5. Реале Дж., Антісері Д. Західна філософія від витоків до наших днів. Від Відродження до Канта. Мілан-Рим, 1994. 864 с.
6. Barbara Levine WORKS ABOUT JOHN DEWEY, 1886-2016 Center for Dewey Studies Southern Illinois University, 2016. URL: https://deweycenter.siu.edu/_common/documents/works-about-dewey-2016.pdf
7. Alfred North Whitehead. The Aims of Education and Other Essays. Macmillan, New York 1929. URL: <https://www.educationevolving.org/files/Whitehead-AimsOfEducation.pdf>
8. Florida Richard L. Who's Your City: how the creative economy makes choosing where to live the most important decision of your life New York: Basic Books, 2008. 374 pp. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Who_s_Your_City.html?id=oGfyMC5QtikC&redir_esc=y
9. Charles Landry. The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators. URL: https://books.google.com.ua/books?id=nGCshndAt4sC&pg=PA11&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false
10. Докінз Річард. Егоїстичний ген / Пер. з англ. Я. А. Лебеденко. Харків: КСД, 2017. 540 с.